

50. Eski edebi Slav dilinin (Kilise Slavcasının) ölçünlü Bulgarca ve Rusça ile karşılaştırılmasına yönelik sözcükstatistiksel bir yaklaşım

Zehra ŞAFAK¹

Talat ŞAFAK²

APA: Şafak, Z. & Şafak, T. (2023). Eski edebi Slav dilinin (Kilise Slavcasının) ölçünlü Bulgarca ve Rusça ile karşılaştırılmasına yönelik sözcükstatistiksel bir yaklaşım. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 619-645. DOI: 10.29000/rumelide.1330583.

Öz

Bilimsel kaynaklara göre kökenleri Türk olan Bulgarlar zaman içerisinde Türklüklerini yitirerek Slavlaştılar. Başlangıçta yazı dili için kilise ve manastırlarda Yunan alfabesini, daha sonra ise Glagolitik alfabe ve Kiril alfabesini kullandılar. Kiril alfabesi Bulgar topraklarında geliştirilen bir alfabedir. Ruslar ve Bulgarlar Vladimir (980-1015) döneminden itibaren aynı alfabeyle okuyup yazmaya başladılar. Kiril alfabesi ortaya çıkmadan önce Bulgar topraklarında ortak yaşam alanlarının paylaşılması, karışık evlilikler, ortak düşmana (Bizans'a) karşı mücadele birçok ortak kelimenin kullanımına da neden oldu. Bulgar topraklarının dışında da Bulgarlarla Slavlarla birlikte uzun süre aynı coğrafyaları paylaştılar. Paylaştıkları bu coğrafyalarda ticari, dinsel, dilsel, kültürel temas olağan bir durumdu. Slavlar daha sonra birçok başka devletin temelini attılar. Örneğin Slavların kurduğu Kiev Rusya'sı ilk Rus devletidir. Bulgarlarla Rusların teması bu devlet kurulduktan sonra diğer Rus devletleri ve Sovyetler Birliği dönemlerinde de edebiyat, bilim, kültür, siyaset, ekonomi ve askeri alanlarda işlevsel olmaya devam etti. Bulgarların ve Rusların 9. yüzyıldan itibaren 17. yüzyıla kadar kullandıkları yazı dili için Eski Slavca, Eski Edebi Slavca, Edebi Bulgarca veya Kilise Slavcası terimleri kullanılmaktadır. Bu araştırmada 9-11. yüzyılları arasında Zograf İncili (Зографско Евангелие), Marinsko İncili (Марийнско Евангелие), Aseman İncili (Асеманово Евангелие), Sava Kitabı (Савина Книга), Eski Bulgarca Sözlüğü (Старобългарски Речник) gibi eserlerden derlenen eski Slavca kelimeler günümüz ölçünlü Bulgarca ve Rusçada mevcut olup olmadıkları incelenmiştir. Dil ilişkileri bağlamında temas şeklindeki dillerin yapısal olarak benzerlikleri ve farklılıklarını değerlendirmek ve karşılaştırmak mümkündür. Çalışmayla amacımız seçilen bu kelimelere göre Bulgarcanın mı yoksa Rusçanın mı Eski Slavcadan sözcükbilimsel olarak daha fazla uzaklaştığını ortaya koymaktır. Çalışmada yukarıda adı geçen metinlerdeki özellikle akraba isimleri, hayvan adları, renkler, ikamet yeriyile ilgili kelimeler, bitki adları, sayılar, hava olayları ile ilgili kelimeler karşılaştırma yapmak için seçilmiştir. Ayrıca glottokronoloji bağlamında da ölçünlü Rusçayla Bulgarca karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: lexikoistatistik, glottokronoloji, Slav dilleri, Bulgarca, Rusça

(Church Slavic) Old literature Slavic a lexicalstatistical approach to comparison with scaled Bulgarian and Russian

According to scientific sources, the origin of Bulgarians is Turkish. These communities lost their Turkishness and became Slavic. In the beginning, they used the Greek alphabet in churches and

¹ Öğretmen, MEB, Atatürk Anadolu Lisesi (Kırklareli, Türkiye), 777zehra@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2500-373X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 07.06.2023-kabul tarihi: 20.07.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1330583]

² Dr., MEB, Kırklareli Ölçme Değerlendirme Merkezi, (Kırklareli, Türkiye), talato49@yandex.com, ORCID ID: 0000-0003-3235-5335

monasteries, and then the Cyrillic alphabet. The Cyrillic alphabet is an alphabet developed in Bulgarian territory. Russians and Bulgarians have read and written in the same alphabet since the Vladimir (980-1015 period). Before the Cyrillic alphabet appeared Sharing communal living spaces in Bulgarian territory, mixed marriages, struggle against the common enemy (Byzantine) It also led to the use of many common words. Apart from the Bulgarian lands, they shared the same geographies with the Bulgarians and the Slavs for a long time. Commercial, religious, linguistic and cultural contacts were common in these shared geographies. For example, Kievan Russia, founded by the Slavs, is the first Russian state. The contact of Bulgarians and Russians continued to be functional in the fields of literature, science, culture, politics, economy and military during the periods of other Russian states and the Soviet Union after the establishment of this state. Bulgarians and Russians used the old literary Slavic between the 9th and 17th centuries. In this research, IX.-XI. Works such as the Zograf Bible (Зографско Евангелие), Marinsko Bible (Марийнско Евангелие), Aseman Bible (Асеманово Евангелие), The Book of Sava (Савина Книга), Old Bulgarian Dictionary compiled old Slavic words. It has been examined whether they are available in today's standard Bulgarian and Russian. In the context of language relations, it is possible to evaluate and compare the structural similarities and differences of contact languages. Our aim with the study is to reveal whether Bulgarian or Russian is more lexically distant from Old Slavonic according to these selected words.

Keywords: lexicostatistics, glottochronology, Slavic languages, Bulgarian, Russian

Giriş

Karşılaştırmalı dil bilimi bilimsel saha olarak geliştirilmeden önce dillerin akrabalığı konusunda herhangi bir görüş mevcut değildi, yapılan araştırmalar görgül mahiyetteydi. Bu sebepten dillerin kökeniyle ilgili bilimsel bağlamda birçok hata yapıldı. Karşılaştırmalı dilbiliminin gelişmesiyle; yöntem olarak da glottokronolojinin gelişmesi dillerin akrabalığı konusunda daha isabetli bilimsel araştırmaların yapılmasına zemin hazırladı. Bu şekilde diller köken bakımından sınıflandırılabilir ve köken bakımından aynı olan akraba dilleri tespit edilebilir (Bernshtein, 2005:11).

Dil ilişkileri neticesinde bir dilden diğer bir dile birçok kelime kopyalanabilmektedir. Bunun nedeni; bilimsel gelişmeler neticesinde alıcı dilde eksik olan kelimelerin zaman içerisinde ortaya çıkması, ya da yeni bir kültürün benimsenmesi sonucu temas yoluyla dile yeni kelimelerin dili kullananların ihtiyaç duymasıdır (İsi, 2014:177). Dil ilişkisi neticesinde temas halindeki dillerde ses bilimsel, biçim bilimsel, anlam bilimsel, sözcük bilimsel, değişimler meydana gelmektedir. Dildeki bu değişiklikler baskın ve baskılanan dil yönünden incelendiğinde çift yönlü olabilir; baskından baskılanana veya baskılanandan baskın olana yapı kopyalaması şeklinde gerçekleşmesi mümkündür. Dil ilişkilerini dil kültür, dil kimlik, iletişim aracı olarak dil, dil toplum açısından değerlendirmek mümkün olduğu gibi temas şeklindeki dillerin yapısal olarak benzerlikleri ve farklılıklarını da değerlendirmek ve karşılaştırmak mümkündür.

Bu araştırmanın amacı iki Slav dili olan günümüz ölçünlü Rusça ve ölçünlü Bulgarcanın seçilen metinlerden temel kök biçimbirim dizgesini çerçeve kabul edilerek leksikoistatistiksel bağlamda karşılaştırmaktır. Araştırma karşılaştırmalı bir dil bilimi çalışmasıdır. İstatistiği yapılan kelimeler günlük hayatta kullanım sıklığına göre aşağıdaki kaynaklardan seçilmiştir (Blagova, Tseytlin, Gerodes, Patsnerova, ve Bauerova, 1994:13-25):

Zograf İncili (Зографско Евангелие) (Zogr.): 10-11. yüzyılda yazılmış bir eserdir. Atos dağında bulunan Zograf Manastırında yaşayan rahipler tarafından Rus Çarı II. Aleksandır'a hediye edilmiştir.

Marinsko İncili (Марийско Евангелие) (Mar.): Aton'da bulunan Azize Mariya manastırında bulunduğu için bu adla anılmıştır. 171 sayfadan oluşan bu eser 11. yüzyılda Glagolitik alfabeye yazılmıştır.

Aseman İncili (Асеманово Евангелие) (As.): 11. yüzyılda yazılmış bir eserdir. Bu eser Glagolitik alfabeye yazılmıştır. Kütüphaneci Aseman tarafından Kudüs'te keşfedilmiştir. Şu anda Vatikan Kilise Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 158 sayfadan oluşmaktadır.

Sava Kitabı (Савина Книга) (Sa.): Bu kaynak Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Sava kitabı 129 sayfadan oluşmaktadır. Paraz Sava tarafından yazıldığı için bu isimle anılmaktadır. 11. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Suprasıl Derlemesi (Супрасълски Сборник) (Supr.): Bu eser Kuzey Bulgaristan'da yazılmıştır ve 285 sayfadan oluşur. 11. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Sinaiski Psaltir (Синайски Псалтир) (Sin.): 11. yüzyılda Glagolitik alfabeye yazılmıştır. 177 sayfadan oluşmaktadır.

Enin Apostili (Енински Апостил) (En.): Bu eser 11. yüzyılda Kiril alfabesiyle yazılmıştır. 39 sayfadan oluşur. Bulgaristan Kızanlık kasabasının yakınında bulunan Enino köyünde bulunduğu için bu isimle anılmıştır.

Klots Derlemesi (Клоцов Сборник) (Kl.): Birçok hikmetli söz içermektedir. Graf Klots sahibi olduğundan bu isimle anılmaktadır. 14 sayfadan oluşmaktadır. 11. yüzyılda Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

10. 11. Yüzyılda El Yazmaları Sözlüğü (Еус) (Старославянский Словарь по Раккописям X-XI Веков): Bu eser 1994 yılında basılmıştır. Eser Rusçadır.

Eski Bulgarca Metinler ve Sözlük (Старобългарски Език Текстове и Речник) Eser Bulgarca olarak 1976 yılında basılmıştır.

Araştırmada aşağıdaki sorunsallara cevap aranmıştır:

- Temel kök biçimbirim dizgesi olarak 10-11. yüzyılda Eski Edebi (kilise) Slavca yazılan metinlerden seçilen kelimelerin hangileri hem Kilise Slavcasında hem günümüz ölçünlü Bulgarcada kullanılmaktadır. Bulgarcanın 10-11. yüzyıldan günümüze kelime yitim oranı yüzde kaçtır?
- Temel kök biçimbirim dizgesi olarak kullanılan kaynaklardan seçilen kelimelerden hangileri hem Kilise Slavcasında hem günümüz ölçünlü Rusçada kullanılmaktadır. Rusçanın 10-11. yüzyıldan günümüze kelime yitim oranı yüzde kaçtır?
- Leksikoistatistiksel bağlamda, karşılaştırmalı olarak hangi dilde değişim daha fazladır.
- Temel kök biçimbirim dizgesi olarak 10-11. yüzyılda eski Slavca yazılan kaynaklardan seçilen 100 kelimedenden hangileri ortaklaşa günümüz ölçünlü Rusça ile Bulgarcada kullanılmaya devam etmektedir?

- Glottokronoloji istatistikleri çerçevesinde Bulgarca ve Rusçanın eski Slavcadan farklılaşmaya başladığı yüzyıl hangisidir?
- Kaynaklarda mevcut olan ve daha önce yapılmış olan glottokronolojik çalışmaların sonuçlarıyla yapılan bu çalışmada istatistiksel olarak bir tutarlılık var mı?
- Bulgarca ve Rusçada hangi kelime gruplarında değişim daha fazladır.

1. Teorik ve terimsel çerçeve

Bu bilimsel araştırmada kullanılan bazı terim ve kavramların açıklaması bu bölümde yapılmıştır. Bunlar; glottokronoloji, leksikoistatistik, temel kök biçimbirim dizgesi, Proto Slavca, Eski Kilise Slavcası, Edebi Eski Slavca şeklindedir.

1.1. Dil tarihlemesi (Glottokronoloji)

Glottokronoloji bir dil bilimi yöntemidir. Bu dil bilimi yönteminde dildeki değişim hızı hesaplanarak dillerin ana dilden ayrılma zamanı hesaplanabilmektedir.

Dil istatistiği dil tarihlemesinde kullanımı karbon 14 izotopunun antropolojide ve arkeolojide kullanılmaya başlamasından sonra bu yöntemden esinlenerek ortaya çıkmıştır. Karbon14 izotopunun organik maddelerden belirli bir zaman aralığında belirli bir düzeyde kaybolduğu tespit edilmiştir. Karbon 14 izotopunun bu özelliği sayesinde antropologlar ve arkeologlar toprak altından çıkardıkları bir nesnedeki karbon 14 izotopu seviyesine bakarak nesnenin yaşını yaklaşık olarak belirleyebilmektedir. 1951 yılında Morris Swadesh bu buluştan esinlenerek ilk önce 200 daha sonra ise 100 kadar sözcüğü listeledi, bu sözcüklerin köken ilişkisi olan iki dilden 100 sözcük olan listeden %81'i, 200 sözcük olan listede %85'i, oranında 1000 yılda korunduğunu tespit etti (Demirezen, 1981:106). Yitirilen %15-%19 oranındaki sözcüklerin yerine yeni sözcükler türetilmiş veya başka dilden kopyalanmıştı. Bu durumda Morris Swadesh'e göre iki dilin birbirinden ne zaman ayrıldığını yaklaşık olarak tespit etmek mümkündür (Demirezen, 1981:106).

Türkiye'de E. Yılmaz, K. Çolak, E. Kızılaslan, G. Bulut, O.H.Akbay, H. Berkmen, M. Demirezen gibi bilim insanları dil tarihlemesi alanında bilimsel çalışmalar yapmışlardır. Türkçenin farklı lehçelerinin tarihlenmesi ile ilgili de bilimsel çalışmalar yapılmıştır, örneğin Robert B. Lees Türkçe ve Azerbaycan Türkçesini karşılaştırmıştır 209 kelimedenden 166 kelimenin her iki dilde kökteş olduğunu tespit etmiştir. Bu tespite göre Türkçe Azerbaycan Türkçesinden yaklaşık olarak 1424 yılında ayrılmaya başladığını ifade etmiştir. Aynı şekilde Robert B. Lees Fergane Özbekçesinden 177 sözcükten 117 sözcüğün Türkçeye kökteş olduğunu tespit etmiştir. Buna göre Fergane Özbekçesinin Türkçeden yaklaşık olarak 1000'li yıllarda ayrılmıştır. Her iki tespitte tutarlıdır (Demirezen, 1981:107).

1.2. Kelime dağarcığı istatistiği (Glottoistatistik veya Leksikoistatistik)

Glottoistatistik veya Leksikoistatistik bir araştırma sahası değildir, bir araştırma tekniğidir. Bu araştırma tekniği istatistik kaidelerine bağlı kalarak sözcük dağarcıklarındaki temel ortak sözcüklerin, kopyalanan kelime sayılarının ve bunların oranlarıyla ilgilenmektedir. Leksikoistatistik glottokronoloji çalışmalarında kullanılan bir tekniktir. Bu teknikte önemli olan bilimsel hesaplama kuralları çerçevesinde dildeki değişim oranını hesaplamaktır. Fakat amaç glottokronolojide olduğu gibi aynı aileden gelen dillerin akrabalığını ve hangi tarih aralıklarında birbirlerinden ayrıldıklarını hesaplamak

değildir. Hymes'e göre leksikoistatistik belirli bir zaman diliminde tarihsel olarak dildeki kelime dağılımının oran olarak ne derecede değiştiğini hesaplamak için kullanılabilir (akt. Bulut, 2019:50). Ayrıca leksikoistatistik ile örneğin, dile yeni giren kelimelerin ne oranda kopyalandığını, ne oranda dilin kendi bütüncesi içerisinde türetildiğini hesaplamak mümkündür. Kelime istatistiği yöntemi dil tarihlemesinde de kullanılır. Dil tarihlemesinde üç farklı hesaplama modeli mevcuttur. Bunlardan birincisi Morris Swadesh'e aittir. Swadesh karbon 14 bozulma formülü olan (Vasiyev ve Saenko, 2017:119);

$$N = N_0 e^{-\lambda t}$$

formülünden esinlenmiştir.

Formüldeki; (N_0 = zaman içerisindeki radyokarbon atomların sayısı, $t=0$, hayvanın ya da bitkinin ölümünden hemen sonra bozulma/parçalanma zamanının başlangıcı, $N = t$ zamanı boyunca radyoaktif bozulmadan sonra artakalan radyokarbon atomlarının sayısı, λ = sabit/sürekli radyo karbon bozunumu) şeklinde açıklamak mümkündür. Swadesh bir dildeki bozulmanın formülü olan;

$$N_{(sw)}(t) = e^{-\lambda t}$$

formülünü geliştirdi. Daha sonra ise iki dilin karşılıklı olarak birbirinden ne zaman ayrılmaya başladığını hesaplamak için (Vasiyev ve Saenko, 2017:119);

$$N_{2(sw)}(t)^2 = e^{-2\lambda t}$$

formülünü buldu.

Bu formülde; (t =iki kökteş dilin birbirinden ayrılma zamanı, $e=\ln N$ bir sayının doğal logaritması (yaklaşık olarak 2.748) ile çarpılan ve karşılaştırılan iki dildeki kelime tutarlılık oranı, λ =belirli bir dönemde kelime kayıp oranı veya bozulma oranı) şeklinde açıklamak mümkündür. Swadesh kelime kayıp oranı için $\lambda=0,16$ sabit sayısını önerdi.

Bu durumda A diliyle B dili aynı aileden olsun; 2023 yılında 100 kelime karşılaştırılsın. Bunlardan 77 tanesi kökteş kelime olsun. Yukarıdaki formülü kullanarak aşağıdaki denklemi kurabiliriz:

$$t = \frac{e}{2 \cdot 0,16} = \frac{\ln 0,77}{2 \cdot 0,16} = - \frac{0,261364764134408}{0,32} = 0,816 \dots$$

0,816 bin yıl, bu da 816 yıla eşittir. Yani iki dil birbirinden 816 yıl önce ayrılmaya başlamıştır. Bu iki dilin ayrılma tarihi ise 2023-816= 1455yılı şeklinde yaklaşık olarak hesaplanır.

Swadesh bu formülünde (Starostin 2000) tutarsızlıklar olduğunu tespit etti. Bu tutarsızlıklar Glottokronolojinin iki kuralının dikkate alınmamasıyla ilgiliydi. Bunlardan birincisi dilsel değişimlerin devamlılığı, ikincisi ise kontrol listelerine seçilen kelimelerin anlamsal olarak sürekli stabil kalmasıydı. Starostin Swadesh'in $N_{(sw)}(t) = e^{-\lambda t}$ formülüne iki düzeltme önerdi: Bunlardan birinci düzeltme, listedeki kelimelerin değişmeyenler ile ilgiliydi. Starostin ($\lambda=\lambda \cdot N(t)$) formülünün ilave edilmesini önerdi. Aynı şekilde kelimelerin değişimiyle ilgili Starostin ($\lambda=\lambda \cdot t$) formülünü önerdi. Bu şekilde dil değişimindeki yavaşlama ve hızlanma durumu hesaplamaya katılabilecekti. Starostin aşağıdaki formülü ortaya çıkardı (Vasiyev ve Saenko, 2017:122);

$$N2_{St}(t) = e^{-2 \cdot 0,05 \cdot \sqrt{N2_{St} \cdot t^2}}$$

Starostin kelime kayıp oranı için $\lambda=0,05$ değerini önerdi.

Vasiylev ve Saenko çalışmalarında iki akraba dili birbirinden hangi tarihlerde ayrılmaya başladıklarını tespit etmek için aşağıdaki formülün daha doğru bir sonuç vereceğini ileri sürdü, bu modele de Doğal Akış Modeli adını verdi.

$$N2_p(t) = c_0 + c_1 \left(\frac{\mu}{\mu-\eta} \cdot e^{-\mu t} + \frac{\eta}{\eta+\mu} \cdot e^{-\eta t} \right), \text{ bu formülden } N2_p(t) = e^{0,61 \cdot t} (1 + 0,61t) \text{ formülü elde edildi.}$$

Bu formülde $\eta = 0,61$ olarak hesaplanan sabit bir sayıdır. Bu modelde akraba iki dilin belirli bir müddet aynı daha sonra ise farklı gelişme gösterecekleri varsayımı üzerine kurulmuştur.

Aşağıdaki tabloda her üç modelin sapmaları ve formülleri verilmiştir:

Tablo:1 Üç Leksikoistatistik Modelin; Formülleri, Değişken ve Sapma Değerleri

Model Adı		Modelin İlk Çıkış Değişkenleri	Bir Dildeki Değişim Süreçlerine Göre Ayarlanmış Parametreler	Bir Dildeki Sapma Süreçlerine Göre Ayarlanmış Parametreler
Swadesh Modeli	$N2_{Sw}(t) = e^{-2 \cdot \lambda \cdot t}$	$\lambda_{Sw} = 0,16$ ($\epsilon_{Sw} = 8,46$)	$\lambda'_{Sw} = 0,16$ ($\epsilon_{Sw} = 8,46$)	$\lambda_{SwC} = 0,09$ ($\epsilon_{Sw} = 0,76$)
Starostin Modeli	$N2_{St}(t) = e^{-2 \cdot \lambda \cdot \sqrt{N2_{St} \cdot t^2}}$	$\lambda_{StC} = 0,05$ ($\epsilon_{St} = 1,97$)	$\lambda'_{StC} = 0,11$ ($\epsilon_{St} = 7,07$)	$\lambda_{StC} = 0,07$ ($\epsilon_{St} = 0,72$)
Ortak Akış Modeli	$N2_p(t) = e^{-\eta t} (1 + \eta t)$	—	—	$\eta = 0,61$ ($\epsilon_p = 0,54$)

(Vasiylev ve Saenko, 2017:122)

Yukarıdaki tabloda: $\epsilon =$ sapma değeri, $Sw =$ Swadesh, $St =$ Starostin, $\lambda =$ belirli bir dönemde kelime kayıp oranıdır.

1.4. Temel kök biçimbirim dizgesi

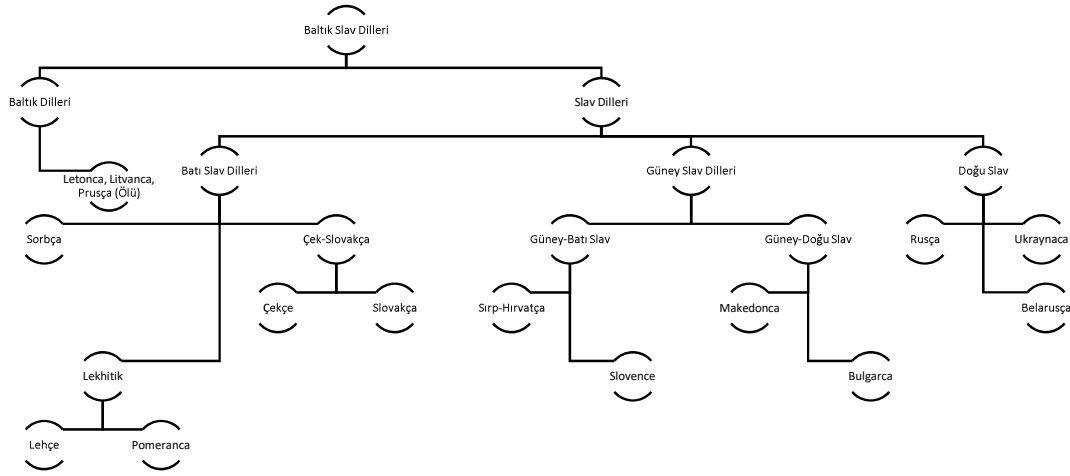
Glottokronolojinin temel varsayımı sık kullanılan temel kelimelerde değişimin sürekli ve belirli bir hızda meydana gelmesine dayanır. Dolayısıyla değişimi incelenecek kelimeler günlük hayatta sık kullanılan kelimelerden seçilmesi gerekmektedir. Temel kök biçimbirim dizgesi seçilen bu kelimelerle ilgili geliştirilen bir kavramdır. Bu kavramı şu şekilde tanımlamak mümkündür: İki dil karşılaştırılırken örneklem olarak seçilen sözcük kümesidir (Demirezen, 1981:104). Bu sözcük kümesine seçilen kelimeler karşılaştırılan dildeki kültür, örf adet, tarihi ile ilgili olmamalıdır. Çünkü bir milletin kültüründe kullanılan bir kültür öğesi karşılaştırma yapılan diğer kültürde mevcut olmayabilir; dolayısıyla bunun kelimesinin karşılaştırma yapılan dilde aramak doğru değildir.

Temel kök biçimbirim dizgesi için; akraba adları, aylar, mevsimler, hayvanlar, sayılar, organ adları, çok kullanılan fiiller, kişi zamirleri, çok kullanılan sıfatlar şeklinde seçilebilir (Averina, Navtanoviç, Popov ve Starovoytova, 2013:22).

2. Slav dilinin gelişimi ve glottokronoloji bağlamında Slav dilleri

Şekil 1 göre Balto-Slav dilleri öncelikle Baltık dilleri ve Slav dilleri olarak iki kısma ayrılmaktadır. Letonca, Litvanca ve ölü olan Prusça Baltık dillerindedir. Slav dilleri ise batı Slav dilleri, güney Slav dilleri ve doğu Slav dilleri şeklinde üçe daha sonra ise kendi içlerinde daha alt dillere ayrılmaktadır.

Şekil:1 Balto-Slav Dil Ailesi

(Ozar, 2001:11)

Averina, Navtanoviç, Popov ve Starovoytova 14 Slav dilinden temel kök biçimbirim dizgesi için 100 kelime seçerek kaç tanesinin ortak kullanıldığını tespit etmişlerdir. Aşağıdaki tabloda farklı Slav dillerinde ortak kullanılan kelime sayıları verilmiştir. Örneğin Rusçayla Beyaz Rusçanın ortak kullanılan kelime sayısı 86'dır. Dolayısıyla bu iki dilde ortak kelime oranı %86 olarak kabul edilmiştir. Rusça, Baltık dillerinden olan Letonca, Litvanca ve ölü dil olan Prusçayla en az ortak kelime bulundurmaktadır (Tablo 2). Litvanca, Letonca ve Prusça Baltık dillerindedir ve Rusçadan en erken ayrılan Proto Slavacaya en yakın olan dillerdir. Dolayısıyla Rusça Çekçe ve Slovakçadan önce glottokronoloji tarihlleme yöntemine

göre Litvanca ve Letoncada ayrılmıştır. Rusça en geç Beyaz Rusça ve Ukraynacadan ayrılmıştır. Beyaz Rusça en geç Ukraynacadan ayrılmıştır nitekim ortak kullanılan kelime oranı %92'dir.

Tablo:2 Ortak Kullanılan Kelime Sayıları ve Oranları

Dil	Let.	Prus.	Rus.	Ukrn.	Ber.	Pol.	Çek.	Slovk.	A.Lus.	Y.Lus.	Slov.	Sr.Hr	Mak.	Bulg.
Lit.	68	49	47	47	47	43	44	46	46	45	44	44	45	46
Let.	-	44	45	40	44	40	41	42	43	45	40	41	41	42
Prus.		-	41	41	40	39	42	42	42	42	40	41	39	49
Rus.			-	86	86	77	74	74	73	74	74	71	70	74
Ukrn.				-	92	76	73	76	74	74	71	73	71	72
Ber.					-	80	77	80	78	78	76	77	74	77
Pol.						-	81	85	83	80	79	75	71	74
Çekç.							-	92	87	87	84	79	75	74
Slovk.								-	87	86	80	80	76	75
A.Lus.									-	94	78	74	73	71
Y.Lus										-	78	77	76	73
Slove.											-	85	75	76
Sr.-Hr												-	84	80
Mak.													-	86

(Averina, Navtanoviç, Popov ve Starovoytova, 2013:21)

Tablo 2'ye göre Bulgarca en geç Makedoncadan ayrılmıştır. Makedoncayla Bulgarcanın ortak kelime kullanma oranı %86'dır. Bulgarca daha erken Çekçeden ve Slovakçadan ayrılmıştır en erken ise Baltık dillerinden olan Litvanca ve ölü olan Prusçadan ayrılmıştır.

Bulgarcayla Rusçanın ortak kullanılan kelime oranı %74'tür. Yani 100 kelimedenden 74'ü ortak kullanılır. Bu durumda Bulgarca Rusçadan ortak kelime oranı %86 olan Beyaz Rusçadan ve Ukraynacadan daha erken ayrılmıştır. Bulgarca, Makedonca ve Sırpçadan ise Rusçadan ayrıldıktan sonra ayrılmıştır.

Bu durumu dillerin tarih olarak birbirlerinden ayrılmasını $t = \frac{e}{2 \cdot 0,16}$ formülüyle hesaplamak mümkündür:

Baltık dillerinden Prusça, Litvanca, Letonca ile Slav dillerinin ortak kelime kullanım oranı yaklaşık olarak %43'tür.

$t = \frac{\ln 0,43}{2 \cdot 0,16} = \frac{0,843970070}{0,32} = 2,638 \sim 2638$ yıl önce Slav dilleri Baltık dillerinden ayrılmaya başlamıştır. Bu durumda 2013-2638=-625 yıla karşılık gelmektedir. Bu da milattan önce 1. yüzyılın ortalarına karşılık gelmektedir.

Slav dilleri batı, güney ve doğu şeklinde ilk önce üçe ayrılmışlardır. Yukarıda geçen aynı formülü kullandığımız zaman:

Güney Slav diliyle (Makedonca) Doğu Slav dili (Ukraynaca) için ortak kelime kullanım oranı %71 dir. $t = \frac{\ln 0,71}{2 \cdot 0,16} = \frac{0,342490308}{0,32} = 1,070 \sim 1070$ yıl önce Makedoncayla Ukraynaca birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Bu da 943 yılına karşılık gelmektedir.

Doğu Slav dilleriyle (örneğin Rusça) Batı Slav dilleri (örneğin Slovakça) aynı formüle göre tarihlendirildiği zaman $t = \frac{\ln 0,74}{2 \cdot 0,16} = \frac{0,301105}{0,32} = 0,940 \sim 940$ yıl önce ayrılmışlardır. Yıl olarak ise 2013-940=1073 yılına denk gelmektedir.

Batı Slav dillerinden (örneğin Çekçe) ile Güney Slav dillerinden örneğin (Bulgarcanın) ortak kelime oranı %74'tür. Formüle göre $t = \frac{\ln 0,74}{2 \cdot 0,16} = \frac{0,301105}{0,32} = 0,940 \sim 940$ yılına karşılık gelmektedir. Bu olay doğu Slav dillerinden ayrılmasıyla aynı tarihe denk gelmektedir. Bu durumda ilk önce batı Slav dilleri doğu ve güney Slav dillerinden ayrılmıştır daha sonra ise Doğu ve Güney Slav dilleri birbirinden ayrılmıştır.

Bulgarcayla Rusçanın yukarıdaki tabloya göre ortak kelime oranı %74'tür ayrılma tarihi 940 yıl önce olarak hesaplanmıştır. Kaynaklardaki çalışma 2013 yılına ait olduğuna göre 2013-940=1073. Dolayısıyla iki dilin birbirinden ayrılma yılı 1073 olarak hesaplamak mümkündür.

2.1. Proto Slavca

Günümüzde bilimsel kaynaklarda Proto Slavca için üç terim kullanılmaktadır. Bu terimler Almanca "Proto Slavca" (Urslavische Sprache), İngilizce "Genel Slavca" anlamına gelen (Common Slavic) ve Fransızca da aynı şekilde "Ortak Slavca" anlamına gelen (Slave Commun) dir (Suprun, 1989:16).

Proto Slavca Hint-Avrupa dil ailesinden bir dildir. Tarihlendirmeye bakıldığı zaman Hint-Avrupa dilinin gelişim gösterdiği dönemle Proto Slavca arasında bir dönemden daha söz edilmektedir. Bu dönem Baltık ve Slav dillerinin ortak gelişim gösterdiği dönemdir. Bu dönem kaynaklarda Baltık-Slav dili dönemi olarak geçmektedir. Meillet (Les dialectes indo-européens, Paris, 1908) adlı eserinde bu görüşe karşı çıksa da bu konuda sunduğu deliller yeterli değildir (Porjezinskago, 1916). Kelime bağlamında Proto Slavcanın Hint-Avrupa dilleri, Baltık-Slav dilleri ve günümüz Slav dilleri arasındaki benzerliği aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo:3 Huş Ağacının Değişik Slav Dillerindeki Yazılışı

Kullanıldığı Dil	(Береза) Huş Ağacı	Açıklamalar
Hint-Avrupa	bherag'a (beyaz ağaç)	बर्च Hintçesi (barch)
(Baltık-Slav Dili)	bereza	Baltık ve Slav dilleri ayrılmadan önce
Letonca	Bd̄rzs	Baltık dili
Litvanca	Beržas	Baltık dili
Proto Slavca	bérza,	Slavcanın Baltık dillerinden ayrılışından sonra
Kilise Slavcası	breza	Bulgaristan'daki kullanım
Rusça	береза	Doğu Slav
Ukraynaca	береза	Doğu Slav dili
Belarusça	бяроза	Doğu Slav dili
Bulgarca	бреза	Güneydoğu Slav dili
Makedonca	бреза	Güneydoğu Slav dili
Sırbo-Hırvatça	брѣза	Güneybatı Slav dili
Çekçe	břıza	Batı Slav dili
Slovakça	breza	Batı Slav dili
Polonyaca / Lehçe	brzoza	Batı Slav dili

(Averina, Navtanoviç, Popov ve Starovoytova, 2013:18)

Hint-Avrupa dillerinde “huş ağacı” kelimesinin kökenin Sanskritçeye dayanmaktadır. Bu kelimenin Hintçedeki bugünkü karşılığı “barch” şeklindedir. Hint-Avrupa dillerinde “bherag'a” şeklinde kullanılmıştır. Bherag'a kelimesi Baltık dilleriyle Slav dilleri birbirinden ayrılmadan önce “bereza” şeklinde bu dilin kelime dağarcığında yer almıştır. Kelime doğu Slav dilleri grubuna giren Ukraynaca, Belarusça ve Rusçada Baltık Slav dillerinde kullanıldığı gibi Rus. “береза”, Ukrn. “береза”, Beyr. “береза” şeklinde kullanılmıştır.

Bu kelime Baltık dillerinden olan Litvanca ve Letoncada da fonetik olarak Baltık ve Slav dilleri şeklinde ayrılmadan önceki haline uygun olarak sırasıyla Lit. “beržas”, Let. “bd̄rzs” olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla eski Slavcaya en yakın olan dil günümüzde hala konuşulmakta olan Litvanca ve Letoncadır.

Bherag'a kelimesi güneydoğu ve güneybatı Slav dillerinden olan Bulg. “бреза”, Mak. “бреза” Sr-Hr. “брѣза” şeklinde kullanılmaktadır. Batı Slav dillerinde “e” sesi kaybolmuştur.

Batı Slav dillerinde güneydoğu ve güneybatı Slav dillerinde olduğu gibi “e” sesi kaybolmuştur. Kelime Çek. “bşıza”, Pol. “brzoza”, Slov. “breza” şeklinde kullanılmaktadır.

“Bherag'a” kelimesi fonetik olarak Rus. Ukr. ve Beyr'da Proto Slavcaya daha uygun olarak kullanılmıştır. Güney Slav dillerinden olan Bulg., Mak., Sı-Hı.'da ve Batı Slav dillerinden olan Çek, Slov, Pol.'da Kilise Slavcasına (Eski Edebi Slavcaya) daha yakın fonetik yapıda günümüzde kullanılmaktadır.

Trubetski'ye göre Proto Slavcanın gelişimi üç dönemde incelemek gerekli:

Birinci dönem: Proto Slavca Proto Hint-Avrupa dilinin bir lehçesi olup diğer lehçelerden güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Bu dönemde Slav toplulukları aynı coğrafyada yaşayan ve yakın ilişki içinde olan topluluklardır.

İkinci dönem: Bu dönemde Proto Slavca kendi kendine bir gelişme göstermektedir. Slav dili diğer lehçelerden etkilenmemektedir.

Üçüncü dönem: Proto Slavca lehçelere ayrılmakta ve bu lehçeler birbirinden farklılaşmaktadır (Trubetskoy, 1922).

Birçok dilbilimci Proto Slavacanın diğer Hint-Avrupa dillerinde milattan önce 1-2. yüzyılda ayrılmaya başladığını öne sürmektedir. Proto Slavca 5-6. yüzyıllar arasında ilk önce ikiye; Doğu Slavcası ve Batı Slavcası şeklinde ayrıldı. Zaman içerisinde Slav toplulukları arasında daha geniş siyasi ve askeri birliktelikler oluştu, bunların başındaki komutanlara da "knaz" adı verildi. Bizans kaynaklarında bu halklar 6-7. yüzyılda "Slaviniy" veya "Slaviy" şeklinde isimlendirildi. Slav birliğinin çöküşü Slavların Batı, Doğu ve Güney gruplara ayrılmasına neden oldu. Bu olay 10. yüzyılı buldu. Slavların bir bölümü günümüz Macaristan topraklarına göç etti. Bu topraklarda Slav dilinin Macarcayla teması başladı. Bu ayrılık başlangıçta sadece bölgesel bir ayrılıktır. Daha sonra ise ayrı ayrı Slav topluluklarının oluşmasına zemin hazırladı. Bu ayrılık 10. yüzyıla kadar devam etti. (Averina, Navtanoviç, Popov ve Starovoytova, 2013:).

2.2. Eski Slav Edebi Dili veya Kilise Slavcası

Kilise Slavcası veya eski Slavca terimleriyle bilimsel kaynaklarda 9. yüzyılda kardeş Kiril ve Metodi'nin önce Glagolitik alfabeyi daha sonra ise öğrencilerinin Kiril alfabesiyle Yunanca kilise metinlerinin Slavcaya çevirmeleriyle kullanılmaya başlayan dildir. Bazı kaynaklarda bu dil eski Slav edebi dili veya eski Bulgar edebi dili şeklinde terim olarak kullanılmaktadır. Bu edebi yazı dilinde Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Makedonca, Rusça halk dilinin etkilerini görmek mümkündür. Özellikle 11. yüzyıla ait birçok kilise metni kilise Slavcasıyla yazılmıştır (İzotov, 2010:8).

Kilise Slavcasının gelişimini aşağıdaki şekilde dönemler halinde incelemek mümkündür (İzotov, 2010:8):

1. Dönem, kilise Slavcasının erken gelişme gösterdiği dönemdir. Gelişme gösterdiği merkezler; Doğu Bulgaristan ve Makedonya'dır.

2. Dönem, orta dönem olarak bilinir ve 12-16. yüzyıllar arasında gelişme gösteren Kilise Slavcasıdır. Bu dönemi iki alt dönemde incelemek mümkündür.

A) 12-13. yüzyıl, dilin âdemimerkeziyet gösterdiği dönemdir.

B) 14-15. yüzyıl, bu dönemde dilin geliştiği merkezler Tırnova ve Resav okullarıdır.

C) Rusya'da ikinci güney Slav etkisi ise 15. yüzyılın sonu 16. yüzyıl Kilise Slavcası Batı Rusya Moskova'da ve daha birçok merkezde gelişme göstermiştir.

3. Dönem, geç eski Slav edebi dilini kapsamaktadır. 17.-18. yüzyılda var olmuştur.

A) Ademimerkezi gelişme göstermiştir. Moskova, Kiev ve yerel edebi dillerle eş zamanlı ilerleme göstermiştir.

B) 17. yüzyılda eski Slav edebi dilinin etkisi altında gelişme gösterdiği son dönemdir. Gelişme gösterdiği merkez Moskova'dır.

2. Araştırma yöntemi

Çalışmada kaynak metin olarak 10-11. yüzyılda yazılmış olan giriş kısmında geçen metinler kullanılmıştır. Bu metinler incelenerek sıfatlar, hayvan adları, bitki adları, fiiller, aile fertleri, eşya adları, mevsimler, sayılar ile ilgili kelimeler tespit edilmiştir. Kilise Slavcasındaki bu isimlerin günümüz ölçünlü Bulgarca ve Rusçadaki karşılıkları sözlüklerden tespit edilmiştir ve Kilise Slavcasında kullanılanlarla aynı köke sahip olup olmadıkları incelenmiştir.

Daha sonra aynı Kilise Slavcasında aynı köke sahip olan kelimelerle Rusçada ve Bulgarcada aynı köke sahip kelimeler oranlanmıştır ve kelime kayıpları hesaplanmıştır. Buna bağlı olarak sonuç kısmında hangi dilin Kilise Slavcasından sözcük dağarcığı olarak uzaklaştığı tespiti edilmiştir.

3. Bulgular

Aşağıdaki tabloda temel kök biçimbirim dizgesi verilmiştir.

No:	K.Slv.		Bulg.		Rus.	Türkçe Karşılığı	Açıklama	Tespit Edildiği Metinler
Hayvan Adları								
1	КОНЬ, коня	+	кон	+	лошадь, конь	at	K.Slv'daki "ь" sesi her iki dilde kaybolmuştur.	Sav. Supr.
2	БЪЧЕЛА	+	пчела	+	пчела	arı	K.Slv'daki "ѣ" sesi "п" dönüşmüştür.	Sin., Mar., As.
3	РЪБА,-	+	риба	+	рыба	balık	K.Slv'daki "ы" sesi Bulg. "и" dönüşmüştür. Rus aynen kalmıştır.	Sav.,Supr., Sin.
4	ОСЬЛЪ	-	марape	+	осёл	eşek	Kelime Bulg. tamamen değişmişti. Rus. da ise sade sessel	Zogr.,Mar., Sav.

						değişimler meydana gelmiştir.		
5	ВОЛЪ	+	вол	+	вол	öküz	Her iki dilde “ъ” sesi düşmüştür.	Zogr., Mar., Sav., As
6	ЛЪВЪ	+	лъв	+	лев	aslan	Her iki dilde sondaki “ъ” sesi düşmüştür. Orta harflerde ise sessel değişimler mevcuttur.	Sav. En.
7	КОКОШЪ	+	кокошка	-	курица	tavuk	Rus. farklı kelime kullanılmaktadır	Mar., As.
8	КОЗА	+	коза	+	коза	keçi	Bulg. K.Slav’ında kullanılan kelime aynen kullanılmaktadır. Rus. Sessel değişimler meydana gelmiştir.	Supr.
9	ОВЪНЪ	+	овен	+	овен, баран	koç	Rus.’da ve Bulg.’da aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel değişimler meydana gelmiştir	Sin.,
10	ОВЪЦА	+	овца	+	овечка	koyun	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel değişimler mevcuttur.	Mar., Sav., Sin.,
11	АГНА	+	агне	+	ягнёнок	kuzu	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel değişimler mevcuttur.	Zogr., Mar., Supr.,
12	ЛИСЪ	+	лисица	+	лиса	tilki	Her iki dilde aynı kelime	Zogr., Mar.,

						kullanılmaktadır; fakat sessel değişimler mevcuttur.		
13	ЗМИИ	+	ЗМИЯ	+	ЗМЕНИ	yılan	Rus.'da "и" "я" dönüşmüştür.	Sav.,Sin., Supr., Evh.,
14	ВЪЛКЪ	+	ВЪЛК	+	ВОЛК	kurt	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel değişimler mevcuttur.	Mar.,Supr.,
15	ПЬСЪ	-	куче	+	пёс, собака	köpek	Rus.'da aynı kelime, Bulğ.'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Zogr., Mar., Sav.,
16	ТѢЛЪЦЪ	+	теле	+	телёнок	buzığı	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel değişimler mevcuttur.	Zogr.,Mar.,
17	ВРАНЪ	+	врана, гарван	+	ворона	karga	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel değişimler mevcuttur.	Zogr., Mar., Supr.
18	ОРЪЛЪ	+	орел	+	орёл	kartal	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel değişimler mevcuttur.	Zogr., Mar., Supr.
19	ВРАБИИ	+	врабче	+	воробей	Serçe	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel değişimler mevcuttur	Sin.,
20	ЖАБА	+	жаба	+	лягушка, жаба	kurbağa	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Zogr.,Mar.,

Bitkiler, Meyve ve Sebzeler								
21	ШИПЪКЪ	+	шипка	+	шиповник	kuşburnu	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel farklılıklar mevcuttur.	Supr.,
22	ЦВѢТЪ	+	цвете	+	цветок	çiçek	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel farklılıklar mevcuttur.	Mar.,As.,
23	СМОКЪВА	+	смокиня	+	смоковница	incir	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel farklılıklar mevcuttur.	Zogr.,Mar.,
24	ЯГОДА	+	ягода	+	клубника ягода	çilek,yaban- mersini	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Sav., As.,
25	МАСЛИНА	+	маслина	+	олива маслина	zeytin	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Sin.,
26	ПЪШЕНИЦА	+	пшеница	+	пшеница	buğday	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Supr.,Zogr.,
27	ВИНОГРАДЪ	-	грозде	+	виноград	üzüm	Bulg.'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Suprl.,
28	ГРОЗДЪ	+	грозде	+	гроздь	üzüm	Her iki dilde de kökteş. "ъ" "e" ye dönüşmüştür.	Klots.,Supr.,
29	ДЪБЪ	+	дъб	+	дуб	meşe	Her iki dilde kökteş kelime kullanılmakta	Supr.,

						-dır fakat sessel farklılıklar mevcuttur.		
30	ЗЪЛО	+	зеле	-	капуста	lahana	Rus.'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Supr.,
31	ЖИТО	+	жито	-	пшеница	ekin	Bulg.'da aynı kelime kullanılmaktadır. Rus.'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Zogr., Mar., As.,
Mevsimler								
32	ЄСНИР	+	есен	+	осень	sonbahar	Rus.'da "e" sesi "o" 'ya dönüşmüştür.	Sin.,Supr
33	ЛѢТО	+	лято	+	лето	yaz	Rus'da ve Bulg'da aynı kelime kullanılmaktadır.	Sin.,Supr.,
34	ВЕСНА	-	пролет	+	весна	ilkbahar	Rus'da aynı kelime kullanılmaktadır fakat Bulg'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Sin.,Supr.
35	ЗИМА	+	зима	+	зима	kış	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Supr.,Zogr.,
Eşya Adları								
36	ПРЪСТѢНЪ	+	пръстен	-	кольцо	yüyük, halka, çember,	Bulg'da aynı kelime kullanılmaktadır fakat Rus'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Zogr.,Mar.,

37	ЧАША	+	чаша	+	чашка	bardak, tas	Kökteş kelimeler kullanılmaktadır.	Mar., As.,
38	пепелъ, пепель.	+	пепел	+	пепел	kül	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Sin.,
39	ПАНИЦА	+	паница	-	сосуд	kap, tabak, kâse	Bulg.'da aynı kelime kullanılmaktadır fakat Rus'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Zogr., Mar., As.
40	НОЖЪ	+	нож	+	нож	bıçak	Her iki dilde sondaki "ъ" sesi düşmüştür.	Zogr., Mar., As.
41	КОШЪ	+	кошница	-	корзина	sepet	Her iki dilde kökteş fakat sessel değişime uğramış kelimeler kullanılmaktadır	Zogr., Mar.,
42	ОРАЛО	+	орало	-	плуг	pulluk	Bulg.'da aynı kelime kullanılmaktadır fakat Rus'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Zogr., Mar.,
43	ВРАТА	+	врата	-	дверь	kapı	Bulg.'da aynı kelime kullanılmaktadır fakat Rus.'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Ps.,Sin.,Supr.,
44	ОГНЪ	+	огън	+	огонь	ateş	Her iki dilde iki sessiz arasına sesli fonem girmiştir.	Zogr.,As.,

45	ВОДА	+	вода	+	вода	su	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Zogr.,As., Mar.,
46	ПОЛАТА,	+	плат	-	ткань	kumaş	Rus.'da farklı bir kelime kullanılmıştır.	Supr.,
47	ОДЕЖДА	-	облекло	+	одежда	elbise	Bulg.'da farklı bir kelime kullanılmıştır.	Zogr., Mar., As.
48	ХАРТІІА	+	хартія	-	бумага	kağıt	Rus.'da farklı bir kelime kullanılmıştır.	Supr.,
49	ХЛѢБЪ	+	хляб	+	хлеб	ekmek	Köktes kelimeler kullanılmıştır. Sondaki "ъ" sesi kaybolmuştur.	Sav.
50	МОТЫКЪ	+	мотика	+	мотыга	çapa	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr.,
51	РИЗА	+	риза	-	рубашка	gömlek	Bulg.'da aynı Rus.'da farklı kelimeler kullanılmıştır.	Zogr., Mar.,
52	БРАДЪ	+	брадва	-	топор	balta	Bulg.'da aynı Rus.'da farklı kelimeler kullanılmıştır.	Mar., As.,
53	СѢКІРА	+	секира	-	кирка	kazma	Bulg.'da kökteş, Rus.'da farklı kelimeler kullanılmıştır.	Mar., As.,
54	ПОЛАТА,	+	палатка	+	палатка	çadır	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Supr.,

55	ПЕЦЬ	+	пещт	+	печь	fırın	Bulg.'da aynı Rus.'da sessel değişime uğramış kelime kullanılmaktadır.	Zogr., Mar.,
56	СТРЕЛА	+	стрела	+	стрела	ok	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Sin.,
57	СТѢНА	+	стена	+	стен	duvar	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Supr., Sin.,
58	ЯИЦЕ	+	яице	+	яйцо	yumurta	Bulg.'da aynı Rus.'da sessel değişime uğramış kelime kullanılmaktadır.	Supr., Mar., As.,
59	БРАШНО	+	брашно	-	мука	un	Bulg.'da sessel değişime uğramış, Rus.'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Klots, Supr., Mar.,
60	ГЛАСЪ	+	глас	+	голос	ses	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Zogr., Mar.,
61	СѢМА	+	семе	+	семя	tohum	Her iki dilde kökteş fakat Bulg.'da sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr.,
Filler								
62	ГОВОРИТИ	+	говори	+	говорить	konuşmak	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr.,

63	ДЪЛАТИ	-	правя	+	делать	yapmak	Buĝ.'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Zogr., Mar., As.,
64	ЖИТИ	+	живея	+	жить	yaşamak	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar., As.,
65	ЗАВИДѢТИ	+	завидя	+	завидовать	kıskanmak, imrenmek	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr.,
66	ЗАКААТИ КЛАТИ	+	закла	+	закалывать	kesmek öldürmek	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr.,
67	КРЫТИ	+	крія	+	скрыватьсья	saklanmak	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr., Sin.,
68	ЛѢТѢТИ	+	летя	+	летать	uçmak	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Sin.,
69	ЛОВИТИ	+	ловя	+	ловля	yakalamak, avlamak	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar., As., Zogr.,
70	УМРѢТИ	+	умря	+	умереть, умирать	ölmek	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr., As.,
71	СЪПАТИ	+	спя	+	спать	uyumak	Her iki dilde ortada iki sessiz arasında	Supr., Mar., As.,

						bulunan “ъ” sesi düşmüştür.		
Sıfatlar								
72	СТОУДЕНЪ	+	студен	+	студёный	soğuk	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıkları olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar., As.,
73	ДЪЛЪГЪ	+	дълъг	+	долго/ длинный	uzun zaman/ uzun	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar.,
74	БЪЛЪ,	+	бял	+	белый	beyaz	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar., As.,
75	БЛЪДЪ,	+	блед	+	бледный	solmuş	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr.
76	БОЛИИ, БОЛШИИ, БОЛЪЕ	-	голям	+	большой	büyük	Bul. 'da farklı kelime kullanılmaktadır.	Supr. Mar.,Zogr.,
77	ТЪНЪКЪ,	+	тънък	+	тонкий	ince	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar.,Supr.
78	ЛЮТЪ.	+	лют	+	лютость	acı, yırtıcı, gaddar	Her iki dilde kökteş fakat sessel farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar.,Zogr.,
79	МАЛЪ	+	малък	+	малый	küçük	Her iki dilde kökteş fakat sessel	Mar.,Zogr.,

						farlılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	
80	МЛАДЪ	+ млад	+ молодой	genç	Her iki dilde kökteş fakat sessel farlılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar.,Zogr., As., Sav.,	
81	СЛЪПЪ	+ сляп	+ слепой	kör	Her iki dilde kökteş fakat sessel farlılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Zogr., Mar.,	
82	СТАРЪ	+ стар	+ старьй	yařlı, eski	Her iki dilde kökteş fakat sessel farlılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Zogr., Mar.,	
Aile Fertleri							
83	ДЪДЪ	+ дядо	+ дед,	dede	Her iki dilde kökteş fakat sessel farlılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Supr.,	
84	СЪНЪ	+ син	+ сын	ođul	Her iki dilde kökteş fakat sessel farlılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar., As.,	
85	ДЪТН	+ дете	+ ребёнок, дитя	çocuk	Her iki dilde kökteş fakat sessel farlılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.	Mar., As.,	
86	НЕВЪСТА	+ невеста	+ невеста	gelin, niřanlı	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	As.,Zogr., Sav.,	
87	МАТИ	- майка, мама	+ мама, мать	anne	Her iki dilde kökteş fakat sessel	Zogr.,Mar.,Sav	

						farklılıklar olan kelimeler kullanılmıştır.		
88	ОТЪЦЪ	-	баща, татко	+	отец	baba	Bulg.'da farklı kökten bir kelime kullanılmaktadır.	Zogr., Mar., Sav
89	ДЪЩИ, дъщеря	+	дъщеря	+	дочь	kız	Bulg.'da aynı kökten gelen, fakat Rus.'da farklı kelime kullanılmıştır.	As.,Zogr., Mar.,
90	БРАТЪ	+	брат	+	брат	erkek kardeş	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır. Sondaki "ъ" sesi düşmüştür.	As.,Zogr., Mar.,
Sayılar								
91	ЕДЪНЪ	+	едно	+	один	bir	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel farklılıklar mevcuttur.	Supr.,
92	ДВА	+	две	+	два	iki	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır; fakat Bulg.'da "a" "e" dönüşmüştür.	Supr.,
93	ТРИ	+	три	+	три	üç	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır.	Zogr., Mar.,
94	ЧЕТВОРЪ	+	четири	+	четыре	dört	Her iki dilde aynı kelime kullanılmaktadır fakat sessel farklılıklar mevcuttur.	Supr.,
95	ПАТЪ	+	пет	+	пять	beş	Bulg.'da "я" sesi "e" dönüşmüştür.	Zogr., Mar.,

						Rus.'da kelime aynen kalmıştır.		
96	ШЕСТЬ	+	шест	+	шесть	altı	Bulg.'da “ь” sesi düşmüştür. Rus.'da kelime aynen korunmuştur.	Zogr., Mar.,
97	СЕДМЪ	+	седем	+	семь	yedi	Rus.'da “д” sesi düşmüştür.	Supr.,
98	ОСМЪ	+	осем	+	восемь	sekiz	Her iki dilde kök korunmuş fakat Rus.'da kelimenin önüne “в” sesi gelmiştir.	Supr.,Zogr
99	ДЕВѦТЬ	+	девет	+	девять	dokuz	Rus.'da “я” sesi korunmuştur. Bulgarcada “е’уе” dönüşmüştür.	Supr.,
100	ДЕСѦТЬ	+	десет	+	десять	on	Rus.'da “я” sesi korunmuştur. Bulgarcada “е’уе” dönüşmüştür.	Supr.,

Yukarıdaki tabloya göre:

Kilise Slavcasında “hayvan adlarından” kullanılan iki kelime de ölçünlü Bulgarcada kullanılmamaktadır. Bunlar; “мараре” ile “куче” iken Rusçada 1 kelime kullanılmamaktadır. Bu kelime “кокошка” kelimesidir.

“Bitki, meyve, sebze adlarında” Kilise Slavcasında kullanılan “виноград” kelimesi Bulgarcada kullanılmamaktadır. Kilise Slavcasında mevcut olan “жито” ve “зеле” kelimeleri Rusçada kullanılmamaktadır.

Eşya adlarında Kilise Slavcasında mevcut olan “одежда” kelimesi Bulgarcada mevcut değildir. Rusça da ise “кошница”, “орало”, “врата”, “плат”, хартия” “риза”, “брадва”, “секира”, “брашно” kelimeleri bulunamamıştır.

Füllerin içerisinde yer alan ve Kilise Slavcasında mevcut olup da Bulgarcada mevcut olmayan tek kelime “делатъ” kelimesidir. Rusçada incelenen tüm fiiller Eski Edebi Slavca metinlerinde de kullanılmaktadır.

Sıfatlarda Bulgarcada “большой” sıfatı hariç eski Edebi Slavcada seçilen tüm sıfatlar günümüz Rusçasında ve Bulgarcasında kullanılmaktadır.

Aile ile ilgili kelimelerde Eski Edebi Slavcadaki “мать”, “отец” kelimeleri günümüz ölçünlü Bulgarcada kullanılmamaktadır. Günümüz ölçünlü Rusçada ise seçilen kelimelerin tamamı Kilise Slavcasında da kullanılmaktadır.

Sayı adları tamamı gerek Bulgarcada gerek Rusçada Kilise Slavcasında kullanılanlarla aynıdır.

Kelime kaybının hangi kelime gruplarında meydana geldiğini tespit etmek için aşağıdaki tablo verilmiştir. Bu şekilde Eski Edebi (Kilise) Slavcada mevcut olup ölçünlü Bulgarca ve Rusçada mevcut olmayan kelimelerin sayısı ve oranı tespit edilmiştir.

Kelime Grubu	Kelime Sayısı	Bulgarca		Rusça	
		Kelime Sayısı	Genele Oranı%	Kelime Sayısı	Genele Oranı%
Hayvan Adları	20	2	10	1	5
Bitki Adları	11	1	9,1	2	18,18
Mevsimler	4	1	25	0	0
Eşya Adları	26	1	3,85	11	42,30
Filler	10	1	10	0	0
Aile Fertleri	8	2	25	0	0
Sıfatlar	11	1	9,1	0	0
Sayılar	10	0	0	0	0
Toplam	100	9	9	14	14

Bulgarcada en fazla kayıp kelime mevsimlerde (%25) ve aile fertlerinde (%25) tespit edilmiştir. Rusçada ise en fazla kayıp kelime eşya adlarında (%42,30) tespit edilmiştir. Toplamda ise Bulgarcada 100 kelimedenden 9'u Rusçada 100 kelimedenden 14'ü kullanımdan kalkmıştır.

Sonuç

1. Kilise Slavcasında mevcut olan “я” sesi Rusçada korunmuştur. Bulgarcada “e” dönüşmüştür (örneğin 99. ve 100. kelime) .
2. Her iki dilde Kilise Slavcasındaki sessiz fonemler arasına sesli fonemler girmiştir (örneğin 73. ve 14. kelime).

3. Kilise Slavcasındaki sondaki “ъ” sesi sonda Rusçada ve Bulgarcada düşmüştür (örneğin 90. kelime).
4. Her iki dilde ortada iki sesli arasında “ъ” sesi düşmüştür.
5. Sözcüksel bağlamda Eski Slavcadan günümüz Rusça ve Bulgarcaya kadar geçen dillerin gelişim süreçleri aynı hızda gerçekleşmemiştir.
6. Kelimenin anlamsal yönlerine bağlı olarak gelişim süreçleri farklıdır. Örneğin hayvan adlarındaki kelime yitimi ve gelişim süreci ve bitki adlarındaki kelime yitimi ve gelişim süreci aynı değildir.
7. Bulgarca Rusçaya göre eski Slavcada kullanılan kelimelerden daha azını yitirmiştir.
8. Bulgarca kelime dağarcığı olarak Rusçadan eski Slavcaya daha yakındır.
9. Daha önce yapılan glottokronoloji çalışmalarında Bulgarca ve Rusçanın kelime benzerlik oranları %74 olarak hesaplanmıştır. Bizim yapmış olduğumuz bu çalışmada Rusça ve Bulgarca kelime benzerlik oranları %77 olarak hesaplanmıştır.
10. $t = \frac{\ln 0,77}{2 \cdot 0,16} = \frac{0,261364764}{0,32} = 0,816 \sim 816$ formülünden Rusça ve Bulgarcanın 816 yıl önce farklılaşmaya başladığını söylemek mümkündür. 2023-816=1207 yılına karşılık gelmektedir.
11. Kaynaklara göre Rusçayla Bulgarcanın farklılaşmaya başladığı yıl 1073 yılı olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla 11. yüzyılda Rusçayla Bulgarcanın birbirinden ayrılmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu farklılaşma incelenen metinlerin yazılma dönemleriyle de örtüşmektedir.

Kısaltmalar

Bulg.: Bulgarca	K.Slv.: Kilise Slavcası	Let.: Letonca
Prus.: Prusça	Ukrn.: Ukraynaca	Ber.: Beyaz Rusça
Rus.: Rusça	Pol.: Polonyaca	Çek.: Çekçe
Slovk.: Slovakça	A Lus.: Aşağı Lusetçe	Y.Lus.: Yukarı Lusetçe
Slov.: Slovakça	Sr-Hr.: Sırbo-Hırvatça	Mak.: Makedonca
Bulg.: Bulgarca		

Kaynakça

- Averina, S. A., Navtanoviç, L. M., Popov, M. B., & Starovoytova, O. A. (2013). *Staroslavankiyi Yazik*. Sankt-Peterburg: Sankt- Peterburskiy Gospudartsvenniy Universitet.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (2 b.). İstanbul: Milliyet-Kubbealti.
- Blagova, E., Tseytlin, R. M., Gerodes, S., Patsnerova, L., & Bauerova, M. (1994). *Staroslavanski Slovare (po rakopisyam X-XI Vekov)*. Moskova: Ruskoj Yazik.

- Bulut, M. (2019). *A Preliminary Classification of Sauzini*. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demirezen, M. (1981.). Dil Tarihlemesi (Glottochronology) ve Dilbilimdeki Yeri. *Bulleten TDAY* , 101-111.
- İsi, H. (2014). Dil Teması ve Çoban kelimesi Üzerine Düşünceler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 176-187.
- İzotov, A. İ. (2010). *Staroslavjanskiy Yazık v Sravnitelno-İztoriçekom Osveşenii*. Moskova: Azbukovnik.
- Kaçalin, M. S. (2009). Sözlük. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 37, s. 402-414). içinde İstanbul: TDV.
- Ozar, B. (2001). Tarihsel Süreç İçerisinde Bulgarcanın Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Porjezinskago, B. (1916). *Sravnitelnaya Grammatika Slavyanskiy Yazıkov*. Moskva: Kusverev.
- Suprun, A. E. (1989). *Vvedeniye v Slavyanskuyu Filologiyu*. Minsk: Vışşeye Şkola.
- Seytlin, R.M., Veçerki, R., Blagovoy, E.(1994) *Staroslavankı Slovarı po Rakopisam*. Moskova: Ruskiy Yazık
- Şterbinin, V.G.(1994) Yeni Rusça-Türkçe Sözlük İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları
- Trubetskoy. (1922). Éssai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave. *Revue des études slaves, II*,.
- Vasiylev , M. E., & Saenko, M. H. (2017). K Voprosu o Toçnosti Glottohronologi: datirovaniei Yazıkovoy Diveregentsii po Dannım Romanskiy Yazıkov . *Journal of Language Relationship* , 113-135